

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्पुरस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेनं देवाः। यस्यैवं विदुषं एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपांशुः। सोमेन देवांस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपांशुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवांस्तर्पयति। यद्ग्रहां जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवानांच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्रं आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्रं आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यंकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति।
 व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि
 भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि।
 इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः
 स्थालीर्वायव्याः सोमग्रहणीरिति। देवा वै पृश्निमदुहन्॥४॥

तस्या एते स्तना आसन्। इयं वै पृश्निः। तामादित्या
 आदित्यस्थाल्या चतुष्पदः पशून्दुहन्। यदादित्यस्थाली
 भवति। चतुष्पद एव तया पशून् यजमान इमां दुहे।
 तामिन्द्र उक्थ्यस्थाल्येन्द्रियमदुहत्। यदुक्थ्यस्थाली भवति।
 इन्द्रियमेव तया यजमान इमां दुहे। तां विश्वे देवा
 आग्रयणस्थाल्योर्जमदुहन्। यदाग्रयणस्थाली भवति॥५॥

ऊर्जमेव तया यजमान इमां दुहे। तां मनुष्या ध्रुवस्थाल्या-
 ऽऽयुरदुहन्। यद्ध्रुवस्थाली भवति। आयुरेव तया यजमान
 इमां दुहे। स्थाल्या गृह्णाति। वायव्येन जुहोति। तस्मादन्येन
 पात्रेण पशून्दुहन्ति। अन्येन प्रतिगृह्णन्ति। अथो व्यावृतमेव
 तद्यजमानो गच्छति॥६॥

ग्रहत्वं ग्रहां जुहोत्यकुर्वतादुहन्नाग्रयणस्थाली भवति नव च॥—————[१]

युव९ सुराममश्विना। नमुचावासुरे सचा। विपिपा॒ना
 शुभस्पती। इन्द्रं कर्म स्वावतम्। पुत्रमिव पितरावश्विनोभा।
 इन्द्रावतं कर्मणा द९सनाभिः। यथ्सुरामं व्यपिबः शचीभिः।
 सरस्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहा॑व्यग्रे हविरास्येते।
 सुचीव॑ घृतं चमू इव॑ सोमः॥७॥

वाज॒सनि९ र॒यिम॒स्मे सु॒वीरम्। प्र॒शस्तं धे॑हि य॒शसं
 बृ॒हन्तम्। यस्मिन्नश्वास ऋषभासं उक्षणः। व॒शा मे॒षा
 अव॑सृष्टास आहुताः। की॒ला॒ल॒पे सोम॑पृष्ठाय वेधसे। हृ॒दा
 म॒तिं ज॑नय चारुम॒ग्नये॑। नाना॒ हि वा॑ दे॒वहि॑त॒९ स॒दो मि॑तम्।
 मा स९सृक्षाथां पर॒मे व्यो॑मन्। सुरा॒ त्वम॑सि शुष्मिणी॒ सोमं
 ए॒षः। मा मा॑ हि९सीः स्वां योनि॑मावि॒शन्॥८॥

यदत्र॑ शिष्ट९ र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो॒ अपि॑ब॒च्छची॑भिः। अ॒हं
 तद॑स्य॒ मन॑सा शि॒वेन॑। सोम॒९ राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि। द्वे सु॒ती
 अ॑शृणवं पित॒ृणाम्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॑र्त्यानाम्। ताभ्या॑मि॒दं
 विश्वं॑ भुव॑न॒९ समे॑ति। अ॒न्तरा॑ पूर्॒वम॑प॒रं च॑ के॒तुम्। यस्ते॑ दे॒व
 वरुण॑ गाय॒त्रच्छ॑न्दाः पाशः। तं तं ए॒तेना॑व॒ यजे॥९॥

यस्ते॑ दे॒व वरुण॑ त्रि॒ष्टुच्छ॑न्दाः पाशः। तं तं ए॒तेना॑व॒ यजे॑। यस्ते॑

देव वरुण जगतीछन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे। सोमो वा
 एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा सोमैः यजते।
 देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
 सवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते
 राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥ [२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय
 कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा
 अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री
 निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै
 देव्यदितिः॥११॥

इमामेवास्मा उत्थापयति। आयुर्यज्ञपतावधादित्याह।
 आयुरेवास्मिन्दधाति। इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय
 वरुणाय चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्ति वा एषैतस्य
 पाप्मानं प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा
 निषीदति। तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्।
 अवर्तिमेवास्मिन्पाप्मानं प्रतिमुञ्चति॥१२॥

दुग्ध्वा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा एतस्य

पयः प्रविशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं॑ स्कन्दति। यदद्य
दुग्धं पृथिवीमसक्तं। यदोषधीरप्यसंरुद्धदापः। पयो गृहेषु
पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह।
पय एवात्मन्गृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्विरेवैनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं॑ स॑ सृजति।
उभे वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आच्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्।
यदुह्यमानं॑ स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य
स॑ सृजेत्। तदेव यादृक्कीदृक्कं होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा
पुनरहोतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्युद्धृतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं
विच्छिन्द्यात्। यत्र स्कन्देत्। तन्निषद्य पुनर्गृहीयात्।
यत्रैव स्कन्दति। तत एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव यादृक्कीदृक्कं
होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनरहोतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं
यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्रिते श्वाऽन्तरा
धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या वर्तयेत्।
रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यदपो-

ऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि दध्यात्।
 गार्हपत्याद्भस्मादाय। इदं विष्णुर्विचक्रम् इति वैष्णव्यर्चा-
 ऽऽहवनीयाद्धृत्सयन्नुद्धरेत्। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञेनैव यज्ञः
 सन्तनोति। भस्मना पदमपि वपति शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥—————[३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। निगार्हपत्य
 आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण
 हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्। अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्।
 यद्धिरण्यं पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं
 पश्यन्नुद्धरति। यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयेनैवैनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्।
 ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति।
 अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु
 म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति।
 अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
 निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।

वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। पराची वा एतस्मै व्युच्छन्ती
व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना
जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति
प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हतमनु म्रियते।
अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्यं जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य

निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्धाते गार्हपत्य उद्घायैत्॥ २२॥

यदाहवनीयमनुद्धाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्धाप्य। गार्हपत्यं
मन्थेत्॥ २३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
स गांयत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।
गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्घायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
र्य्यै रमस्व॥ २४॥

सहसे द्युम्नाय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋक्सामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋक्सामाभ्यामेवैनं

समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।
बृहद्विराट्॥ २५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।
आहवनीयमुद्वाप्यं। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं
हि तै। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरैतम्।
सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥ २६॥

पूर्वेणैवास्यं यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञं
सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनुद्वान्दक्षिणा। वही ह्येष
समृद्धौ॥ २७॥

हरत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेद्देवतां गच्छत्युद्वायेन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै
पूर्वं त्रीणि निम्रोचति दर्भेण यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति
चतुर्गहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युपाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै
मन्थेदुद्धरेत्॥)॥

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिन् ५ सवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्ययति मरुतामिति धयद्वतीषु कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्धयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः शान्त्यै। गायत्र ५ सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः सवनान्नयन्ति॥ २८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु श ५ सति। मध्यत एव यज्ञ ५ समादधाति। यस्य माध्यं दिने सवने सोमोऽतिरिच्यते। आदित्यं तृतीयसवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीत ५ सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं यत्सवनस्यातिरिच्यते॥ २९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महा ५ अंसि सूर्येति कुर्वन्ति। यस्यैवाऽऽदित्यस्य सवनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनं कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीत ५ सामं भवति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव तृतीयसवनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु

श२सति॥ ३० ॥

म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञः स॒माद॑धाति। यस्य॑ तृतीयसवने
सोमोऽति॒रिच्ये॑त। उ॒क्थ्य॑ कुर्वीत। यस्यो॒क्थ्येऽति॒रिच्ये॑त।
अ॒तिरा॒त्रं कुर्वी॑त। यस्या॑तिरा॒त्रेऽति॒रिच्ये॑ते। तत्त्वै दु॒ष्प्रज्ञान॑म्।
यज॑मानं वा ए॒तत्प॒शवं आ॒साह्य॑यन्ति। बृ॒ह॒त्सामं॑ भवति।
बृ॒ह॒द्वा इ॒माँल्लो॒कान्दा॑धार। बा॒र्ह॒ताः प॒शवः॑। बृ॒ह॒तैवास्मै॑
प॒शून्दा॑धार। शि॒पि॒वि॒ष्टव॑तीषु कुर्वन्ति। शि॒पि॒वि॒ष्टो वै
दे॒वानां॑ पु॒ष्टम्। पु॒ष्ट्यै॒वैन॑२ स॒म॒र्धय॑न्ति। होतु॑श्चम॒सम॑नून्नयन्ते।
होताऽनु॑श२सति। म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञः स॒माद॑धाति॥ ३१ ॥

यन्ति सवन्स्यातिरिच्यन्ते श२सति दाधाराष्टौ च॥ [५]

ए॒कैको॑ वै ज॒नता॑यामिन्द्रः। ए॒कं वा ए॒तावि॑न्द्रम॒भि
स२सु॑नुतः। यौ द्वौ स२सु॑नुतः। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष
विता॑यते। यद्य॒ज्ञः। तस्य॑ ग्रा॒वा॒णो द॑न्ताः। अ॒न्य॒तरं
वा ए॒ते स२सु॑न्व॒तोर्नि॑र्ब॒प्स॒सति॑। पूर्वे॑णोप॒सृत्या॑ दे॒वता॑
इत्या॑हुः। पूर्॒वोप॑सृतस्य॒ वै श्रेया॑न्भवति। ए॒ति॒व॒न्त्याज्या॑नि
भव॑न्त्य॒भिजि॑त्यै॥ ३२ ॥

म॒रु॒त्व॑तीः प्र॒ति॒पदः॑। म॒रु॒तो वै दे॒वाना॑मप॒राजि॑तमा॒यत॑नम्।

दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित आ॒यत॑ने यतते। उ॒भे बृ॑हद्रथन्त॒रे भ॑वतः।
इ॒यं वा॒व र॑थन्त॒रम्। अ॒सौ बृ॑हत्। आ॒भ्यामे॒वैन॑मन्त॒रेति॑।
वा॒चश्च॒ मन॑सश्च। प्रा॒णाच्चा॑पा॒नाच्च॑। दि॒वश्च॒ पृथि॑व्याश्च॥३३॥

सर्व॑स्माद्वि॒त्ताद्वेद्या॑त्। अ॒भि॒व॒र्तो ब्र॑ह्मसा॒मं भ॑वति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भि॒वृ॑त्त्यै। अ॒भि॒जि॒द्भव॑ति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्या॒भि॒जि॑त्यै। वि॒श्वजि॒द्भव॑ति। वि॒श्वस्य॑ जि॒त्यै। यस्य॑
भू॒याः सो॒ यज्ञ॑क्र॒तव॒ इत्या॑हुः। स दे॒वता॑ वृ॒द्ध इति॑।
यद्य॑ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॑ प॒रस्ता॑थ॒स्यात्॥३४॥

उ॒क्थ्यं॑ कु॒र्वीत॑। यद्यु॒क्थः॑ स्यात्। अ॒ति॒रा॒त्रं कु॑र्वीत।
य॒ज्ञक्र॑तुभि॒रे॒वास्य॑ दे॒वता॑ वृ॒द्धे। यो वै छ॒न्दो॑भि॒रभि॑भवति। स
स॒ सु॒न्व॒तो॒रभि॑भवति। स॒न्वे॒शाय॑ त्वो॒पवे॑शाय॒ त्वेत्या॑ह।
छ॒न्दा॑सि॒ वै स॑न्वे॒श उ॑पवे॒शः। छ॒न्दो॑भि॒रे॒वास्य॑
छ॒न्दा॑स्य॒भि॑भवति। इ॒ष्टर्गो॑ वा ऋ॒त्विजा॑मध्व॒र्युः॥३५॥

इ॒ष्टर्गः॑ खलु॒ वै पू॒र्वोऽष्टुः॑ क्षी॒यते॑। प्रा॒णा॑पा॒नौ मृ॒त्योर्मा॑
पा॒त॒मि॒त्या॑ह। प्रा॒णा॑पा॒नयो॑रे॒व श्र॑यते। प्रा॒णा॑पा॒नौ मा॒ मा॑
हा॒सि॒ष्टमि॒त्या॑ह। नैनं॑ पु॒राऽऽयु॑षः प्रा॒णा॑पा॒नौ ज॑हितः। आ॒र्तिं
वा ए॒ते नि॑यन्ति। येषां॑ दी॒क्षिता॑नां प्र॒मीय॑ते। तं यद॑व॒वर्जे॑युः।

क्रूरकृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहर दहेति ब्रूयात्॥३६॥
 तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुयुः। इयं
 वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः।
 यथस्तुतमननुशस्तुमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती
 मार्यालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
 उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥३७॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हवते। त्रिः परियन्ति।
 त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः
 परियन्ति। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं
 धुवते। अग्र आयूँषि पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्।
 रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्। आयुरेवात्मन्दधते। अथो
 पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥३८॥

अभिजित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुस्त्रीणि च॥—[६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति।
 यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै
 रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं

यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते
नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्धायति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्धायैत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्धायैत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्।
यदाग्नीध्र उद्धायैत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्धायैत्।
अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्धायैत्। तस्यारणीं कुर्यात्।
ऋमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्ऋमुकः।
प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्नैर्योनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।
नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्।
सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।
जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य
वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदंक्रामत्॥४२॥

तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।
प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरेयुः।

क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरेयुः।
आदारांश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यः
सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः परा-
ऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि।
पशवः सोमो राजा। यदादारांश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।
सोममेव राजानमभिषुणोति। श्रुतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।
दध्ना मध्यं दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तरसामा।
य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां गां
दक्षिणां दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्। यज्ञेनैव
तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो वा एष
देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः सत्रायागुरते।
एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्। सर्ववेदसेनं यजेत।
सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य एव देवताभ्यः सर्वेभ्यः
पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धारयति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपतन्मध्यन्दिनं आगुरते पञ्च च॥—————[७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु
मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं
आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा। शुक्रेण
देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतूँ रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे।
उभाभ्यां देव सवितः। पवित्रेण सवेन च। इदं ब्रह्म पुनीमहे।
वैश्वदेवी पुनती देव्यागात्। यस्यै बह्वीस्तनुवो वीतपृष्ठाः। तया
मदन्तः सधमाद्येषु। वयँ स्याम पतयो रयीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनेषिरो मयोभूः।
द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः। ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्।
बृहद्भिः सवितस्तृभिः। वर्षिष्ठैर्देव मन्मभिः। अग्ने दक्षैः पुनाहि
मा। येन देवा अपुनत। येनाऽऽपो दिव्यं कशः। तेन दिव्येन
ब्रह्मणा॥४८॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरुध्येति। ऋषिभिः सम्भृतँ
रसम्। सर्वँ स पूतमंश्जाति। स्वदितं मातरिश्चना।
पावमानीर्यो अध्येति। ऋषिभिः सम्भृतँ रसम्। तस्मै
सरस्वती दुहे। क्षीरँ सर्पिर्मधूदकम्। पावमानीः

स्वस्त्ययनीः॥४९॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः। ब्राह्मणेष्वमृतं
हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो अमुम्।
कामान्त्समर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः समाभृताः। पावमानीः
स्वस्त्ययनीः। सुदुघा हि घृतश्रुतः। ऋषिभिः सम्भृतो
रसः॥५०॥

ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। येन देवाः पवित्रेण। आत्मानं पुनते
सदा। तेन सहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा। प्राजापत्यं
पवित्रम्। शतोद्यामं हिरण्मयम्। तेन ब्रह्मविदो वयम्। पूतं
ब्रह्म पुनीमहे। इन्द्रः सुनीती सह मा पुनातु। सोमः स्वस्त्या
वरुणः समीच्या। यमो राजा प्रमृणाभिः पुनातु मा। जातवेदा
मोर्जयन्त्या पुनातु॥५१॥

अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्रुतः ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि
च॥

[८]

प्रजा वै सत्रमासत तपस्तप्यमाना अजुह्वतीः। देवा
अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तम-
जुहवुः। तेनार्धमास ऊर्जमवारुन्धत। तस्मादर्धमासे देवा

इज्यन्ते। पि॒तरौऽपश्य॑श्चम॒सं घृ॒तस्य॑ पूर्णं॒ स्व॒धाम्।
 तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेन॑ मा॒स्यूर्ज॑मवा॒रुन्ध॑त।
 तस्मा॑न्मा॒सि पि॒तृभ्यः॑ क्रियते। म॒नुष्या॑ अपश्यश्चम॒सं
 घृ॒तस्य॑ पूर्णं॒ स्व॒धाम्॥५२॥

तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेन॑ द्वि॒यीमूर्ज॑मवा॒रुन्ध॑त।
 तस्मा॑द्वि॒रहो॑ म॒नुष्येभ्य॑ उप॑हियते। प्रा॒तश्च सा॒यं च।
 प॒शवोऽपश्य॑श्चम॒सं घृ॒तस्य॑ पूर्णं॒ स्व॒धाम्। तमु॒पोद॑तिष्ठन्त॒-
 म॑जुहवुः। तेन॑ त्रि॒यीमूर्ज॑मवा॒रुन्ध॑त। तस्मा॑त्रि॒रहः॑ प॒शवः॑
 प्रेर॑ते। प्रा॒तः सङ्ग॑वे सा॒यम्। अ॒सुरा॑ अपश्यश्चम॒सं घृ॒तस्य॑
 पूर्णं॒ स्व॒धाम्॥५३॥

तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेन॑ संव॒त्सर॑ ऊ॒र्जमवा॒रुन्ध॑त।
 ते दे॒वा अ॑मन्यन्त। अ॒मी वा इ॒दम॑भूवन्। यद्व॒यं स्म
 इति॑। त ए॒तानि॑ चातु॒र्मास्या॑न्यपश्यन्। तानि॑ निर॑वपन्।
 तैरे॒वेषा॑न्तामूर्ज॑मवृ॒ञ्जत। ततो॑ दे॒वा अ॑भूवन्। परा॑ऽसुराः॥५४॥

यद्य॑जते। या॒मेव॑ दे॒वा ऊ॒र्जमवा॒रुन्ध॑त। ता॒न्तेना॑व॒रुन्धे॑।
 यत्पि॒तृभ्यः॑ क॒रोति॑। या॒मेव॑ पि॒तर॑ ऊ॒र्जमवा॒रुन्ध॑त।
 ता॒न्तेना॑व॒रुन्धे॑। यदा॑वस॒थेऽन्नं॑ ह॒रन्ति॑। या॒मेव॑ म॒नुष्या॑

ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यच्चातुर्मास्यैर्यजते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो भवति। विराजो वा एषा विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिल्लोके प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिल्लोके। एष ह त्वावैतत्सर्वं भवति। य एवं विद्वाश्चातुर्मास्यैर्यजते॥५६॥

मुनुष्या अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥ [९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजते। अग्निमेव तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः। संवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत। यद्वरुणप्रघासैर्यजते। आदित्यमेव तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत। यत्साकमेधैर्यजते। चन्द्रमसमेव तदिदावत्सरमाप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः। इदावत्सरीणां

स्व॒स्तिमाशा॑स्तु॒ इत्याशा॑सीत। यत्पितृ॑य॒ज्ञेन॑ यज॑ते। दे॒वाने॒व
तद॒न्वव॑स्यति। अथ॒वा अ॑स्य वा॒युश्चा॑नुव॒थ्स॒रश्चा॒प्रीता॑-
बुच्छि॑ष्येते। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑ते॥५८॥

वा॒युमे॒व तद॑नुव॒थ्स॒रमा॑प्रोति। तस्मा॑च्छु॒नासी॒रीये॑ण॒
यज॑मानः। अ॒नुव॒थ्स॒रीणा॑ऽस्व॒स्तिमाशा॑स्तु॒ इत्याशा॑सीत।
सं॒व॒थ्स॒रं वा ए॒ष ई॑प्स॒तीत्या॑हुः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑ज॑त॒ इति॑।
ए॒ष ह॒ त्वै सं॑व॒थ्स॒रमा॑प्रोति। य ए॒वं वि॒द्वाऽश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑ज॑ते।
वि॒श्वे दे॒वाः सम॑यजन्त। ते॑ऽग्निमे॒वाय॑जन्त। त ए॒तं
लो॒कम॑जयन्॥५९॥

यस्मि॑न्न॒ग्निः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॑ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति।
यस्मि॑न्न॒ग्निः। अ॒ग्नेरे॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। य॒दा वै॑श्वदे॒वेन॑ यज॑ते।
अथ॑ सं॒व॒थ्स॒रस्य॑ गृहप॑तिमाप्रोति। य॒दा सं॑व॒थ्स॒रस्य॑
गृहप॑तिमाप्रोति। अथ॑ स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्रोति। य॒दा
स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्रोति॥६०॥

अथ॑ गृहमे॒धिन॑माप्रोति। य॒दा गृ॑हमे॒धिन॑माप्रोति।
अथा॑ग्निर्भवति। य॒दाग्नि॑र्भवति। अथ॑ गौर्भवति। ए॒षा
वै वै॑श्वदे॒वस्य॑ मा॒त्रा॑। ए॒तद्वा ए॒तेषा॑म॒व॒मम्। अतो॑तो॒ वा

उत्तराणि श्रेयांसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः समयजन्त।
तद्वैश्वदेवस्य वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथाऽऽदित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासैरयजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैर्यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव
सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासै-
रयजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो
राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।
यथ्साकमेधैर्यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै
चन्द्रमाः। एष ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं
विद्वान्थ्साकमेधैर्यजते। यथ्सोमश्च राजा छन्दांसि च
समैधन्त॥६३॥

तथ्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः प्रजापतिं
पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्नृतवः।
यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नृतवः।

ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः प्रजापतिं पितरं
पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै
ता अप्रथन्त। य एवं विद्वाः स्र्यम्बकैर्यजते। प्रथते प्रजयां
पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र
चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति।
जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्तां प्रमीयते। वसन्तो
भवति। यदि ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वर्षासु वर्षाः। यदि शरदि
शरत्। यदि हेमन् हेमन्तः। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमप्येति।
संवत्सरः प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥६६॥

परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयत्सहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्वं सांक्रमेधेरयजत
समैधन्त पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि च॥ [१०]

उभये युवः सुराममुदस्थान्नि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्यं पवमानः प्रजा वै
सत्रमांसताग्निर्वाव संवत्सरो दश॥१०॥

उ॒भये॒ वा उद॑स्था॒त्सर्वा॑भिर्मध्यतोऽत्र॒ वाव॒ ब्रा॑ह्म॒णेष्व॑थं गृहमे॒धिन्॒ षट्॑र्थाष्टिः॥६६॥

उ॒भये॒ वा वै॑षः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥